

Tomana Györgyi

A BUDAPESTI ISKOLA

A pszichoanalízis első női képviselői – kitekintés Bálint Alice, Hermann Alice munkásságára és eredményeire, hatásukra a pedagógia és a nőkérdés terén¹

DOI: <https://doi.org/10.32558/abszolot.2021.30>

Bálint Alice (1897–1939)

Hermann Alice (1895–1975)

A pszichoanalízis Magyarországon már a XX. század elején megjelent, s Budapest rövid időn belül Bécs és Berlin mellett a három legfontosabb pszichoanalitikus központ egyikévé vált.²

E központban kiemelkedően magas színvonalú és sajátos szemléletet képviselt a Budapesti Iskola. Létrehozója Ferenczi Sándor (1873–1933), akinek elnökségével megalakult a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, majd – bár rövid időt élt meg – a világviszonylatban is első pszichoanalitikai tanszék. Ferenczi – többek között – új elméletet teremtett a szülő és a gyermek közötti kommunikációs zavarok elemzésében, valamint a nevéhez kapcsolható pszichoterápiás munkában is. A Budapesti Iskola munkássága nyomán sorra születtek a tudományos eredmények, elméletek. Elsősorban az én és a személyiség folyamataival, a korai csecsemőkor szerepével, az anyagerek- és tárgykapcsolat fontosságával foglalkoztak, mindezek szövevényes,

¹ Tomana Györgyi a Kiss Árpád Műhelyben 2010. január 18-án tartotta előadását a XX. század elejének nagy pszichológus-pedagógus asszonyairól Bálint Alice-ről (1897–1939) és Hermann Alice-ről (1895–1975).

² BORGOS Anna: *Holnaplányok – Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában*, Noran Libro Kiadó, 2018.

traumatizáló következményeivel, valamint az okok feltárásával. Bizonyos meglátásaik magukban hordozták a később a brit és amerikai pszichológiában kiteljesedett „én-koncepció” csíráját, annak szociológiai vetületével. Tagjai közül Bálint Mihály (1896–1970) belgyógyászként vizsgálta a test és psziché kapcsolatát, erről gyakorló orvosokkal konzultált, esetmegbeszéléseket tartott (Bálint-csoport), eredményeiket pedig pedagógusok is alkalmazták. Nevéhez fűződik a „basic fault”, az „östörés” fogalmának kidolgozása. Hasonlóan döntő jelentőségű volt Hermann Imre (1889–1984) megkapaszkodási elmélete, a tehetség kérdésében kifejtett munkássága, illetve számos módszertani kezdeményezés is. Róheim Géza az antropológiát és a pszichoanalízist kapcsolja össze elméleti fejtegetéseiben, különös szint hozva ezzel az interdiszciplinaritásba. És nem hagyhatjuk figyelmen kívül Szondi Lipót, a Szondi-teszt kidolgozójának nevét, aki ösztönrendszere kialakítása során úgy vélte, az egyéni választásokat genetikailag meghatározott ösztöntényezők befolyásolják.

De a Budapesti Iskola széleskörű műveltsége és világlátása egyéb téren is megmutatkozott: jellemző volt az erőteljes baloldali társadalmi elkötelezettség, az eredményeik széles társadalmi körökhöz való eljuttatása és megismertetése – a Mészáros utcában ingyenes pszichoterápiás rendelőt működtettek –, valamint az a törekvés, hogy elméleteiket a gyakorlathoz, pl. a neveléshez is kapcsolhassák, melynek egyébként különös lendületet adott az abban a korban megjelenő reformpedagógia is. A pszichoanalízis szerteágazó hatásai közül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a század első évtizedében virágzó, magyar irodalmi életre gyakorolt hatását sem.

A Budapesti Iskola tagjai közt fontos tudományos és igen erőteljes hangot képviseltek a nők. Ekkortájt a nők aránya pszichoanalitikus téren magasabb volt, mint bármely más tudományágban, sőt, 1930-ig rohamosan nőtt. Ez a már fent említett társadalmi nyitottságnak, haladó beállítottságnak is köszönhető volt, valamint annak, hogy a társadalmi közgondolkodást megmozgató nőmozgalmak eredményeként kitágultak a női szereplehetőségek. „Másfelől általános jelenség, hogy a társadalom marginalizált csoportjainak, így a nőknek is, kedvezőbb lehetőségei vannak az újonnan megjelenő szakmákba, tudományágakba való belépésre (egyik másik jellegzetes példa erre a századelőn a fényképezés). Nehezebb egy már megszilárdult, hierarchiával rendelkező intézményben helyet találni...”³

Az első magyar analitikusnőknek a huszadik század első felében tudományos munkájuk mellett folyamatosan meg kellett küzdeniük egy hármas

³ BORGOS Anna: Nők a pszichoanalízisben, *Lettre* 62. szám, 2006, Ősz

problémakörrel: zsidóként, nőként, pszichoanalitikusként próbáltak érvényesülni. E küzdés folyamán lelki erejükkel, bátor újításaikkal, kitartásukkal, elhivatottságukkal önmagában példát mutattak a társadalomban.

Hajdú Lilly, Rotter Lilián, Kovács (Prosnitz) Vilma, Gyömrői Edit, Mahler (Schönberger) Margit, Benedek (Friedmann) Teréz, Bálint Alice és Hermann Alice... a magyar pszichoanalitikus nők reprezentatív sora.

Emeljük ki két nagyszerű, az abszolút pedagógus-i életműnek messzemenően megfelelő ember, a Budapesti Iskolához tartozó Bálint Mihály és Hermann Imre feleségének életét, tevékenységét.

Bálint Alice

Székely-Kovács Alice néven látta meg a napvilágot 1897-ben. Édesanyja, Kovács Vilma szintén foglalkozott a pszichoanalízissel, s építész férjét is rávette az analitikus terápiára. A család tehát alapos indítást adott.

A matematikát, jogot és antropológiát is tanult Alice 1918-ban ismerkedett meg Bálint Mihállyal, akivel ettől kezdve munkakapcsolata és magánélete is összefonódott. Az üldöztetések elől 1939-ben Manchesterbe menekültek, ahol igen fiatalon, 42 évesen meghalt.

Munkásságát vizsgálva kitűnik, hogy eredeti, kitűnő gondolkodó volt, maradandót alkotott mind a közvélemény, mind a szakemberek számára. Számtalan cikke, tanulmánya, előadása során foglalkozott az indulatáttétel és viszont indulatáttétel kérdéseivel, a szeretőképesség és a valóságérzék, az anyai szeretet, az anya-gyermek kapcsolat, az ösztönök, valamint a nevelés különböző kérdésköreivel. Az anya-gyermek kapcsolatot archaikus szeretetnek nevezi el, mely nem feltételekhez kötött, mint a későbbi szociális szeretet. Megállapítja, hogy ez mindkét fél számára egyaránt fontos, ugyanakkor „*a gyermekszoba tulajdonképpen az őskor és a civilizáció találkozási helye: itt történik meg nap nap után az a csoda, amikor a féktelen ősemberből kultúrlény lesz?*”. (A *gyermekszoba pszichológiája*, 1931) Szeretetünk és nevelésünk során ráhatunk gyermekre, közvetítjük a társadalom által követelt elvárásokat, de vajon gondolunk-e közben a gyermek lelki munkájára, az áldozatra, melyet értünk hoz, azért, hogy hozzánk hasonlóvá váljék? A gyermeki lélek belső átalakulása, sokszor óriási lelki erőfeszítése révén születhet csak eredmény, mely nagy terhet ró az egyénre. Szükséges lenne hát több türelmet és elfogadást tanúsítania minden nevelőnek, enyhébb megítéléssel, szabadabb felfogással viseltetni a gyermekkor primitív ösztöneivel szemben. A korlátozásokról azonban nem mondhat le a felnőttvilág – ám fontos, hogy a gyermek egyedi szükségleteinek figyelembevételével határozzuk meg a korlátozások és a szabadság egyensúlyát. A gyermekkor konfliktusait nem csak megélnie nehéz az

egyének, hanem még a konfliktusok feloldása, megoldása is rá vár. Így kerül szóba a Freudtól is ismert elfojtás és eltolás, valamint az utóbbival rokon szublimálás. Bálint Alice azonban beemel itt még egy kifejezést, ez pedig az azonosítás. Szerinte játékokkal, állatokkal, felnőttekkel, helyzetekkel csak úgy tud a gyermek megbarátkozni, ha azonosítja magát velük, vagyis az azonosítás nem más, mint menekülés a külvilág elől oly módon, hogy mindeközben a világ nagyobb és nagyobb részét tesszük énünk részévé. Az azonosítás képezi a megértés és megismerés mindenkori ösztönös alapját, ami más szavakkal azt jelenti, hogy a külvilágot csak mint velünk rokon valamit tudjuk egyáltalán elfogadni. A gyermek legfőbb célja, hogy jól érezze magát, ám megakadályozza ebben a külvilág, mely folyamatosan új problémák elé állítja. Az azonosítás segítségével viszont a gyermeknek lehetősége van megemészteni és asszimilálni a külvilágot.

Bálint Alice a maga korában újszerűen a mesékkel is foglalkozott. Felismerte, hogy a mesében a gyermek maga és a környezete problémáira talál választ és megoldást, így különösen fontos, hogy az élet csúnya oldala, a jó és rossz emberek, veszekedés, bajba jutás, megmenekülés mind szerepeljenek a történetekben. Fikció, mese és mégis csupa valóságos dolog, ami valamennyiünk életét végigkíséri. Hogy mit és mennyit mesélünk, arra különösen oda kell figyelni. A népmesék és állat-történetek hasznos szerepet játszanak a gyermek fejlődésében és többet érnek, mint azok a történetek, amelyek szörnyű fenyegetéseikkel feltétlen engedelmisséget követelnek. A mese előnye az is, hogy ugyan a gonoszok bántani akarják, de ezeket le lehet győzni, be lehet csapni, végül jóra fordul minden, boldog lehet.

Hermann Alice

Az 1895-ben született (meghalt 1975-ben) Cziner Alice filozófiát, pszichológiát és esztétikát tanult Budapesten, majd gyakornokként Révész Géza kísérleti laboratóriumában helyezkedett el. Itt ismerkedett meg későbbi férjével, Hermann Imrével, akivel közös munkáik is voltak. Pszichoanalitikai tevékenységet az 1930-as évektől 1945-ig folytatott. Közben tanítói oklevelet is szerzett, lélektani előadásokat tartott a családi és óvodai nevelésről. A Magyar Nők Demokratikus Szövetségéhez tartozó óvodák felügyelőjeként tevékenykedett, majd mint pedagógiatanár számos óvodapedagógiai és gyermeklélektani jegyzetet írt, szerkesztett. Célja volt többek közt a felsőfokú óvónőképzés kialakítása. Részes volt az 1971-es óvodai program előkészítésének és kidolgozásának. 80. születésnapján Apáczai-díjjal tüntették ki.

Műveiben többek közt összehasonlító lélektani vizsgálatokról, a motiváció, megértés, az értelmi fejlődés- és elmaradás problémáiról írt, de

szót ejtett a munkaerőkről, valamint a különböző írók, művészek önéletrajzában fellelhető gyermeki lélekről is. Nevéhez kapcsolódik az 1927-ben írt, az akkor egészen különleges területnek számító reklám lélektanának elemzése, kifejtése.

Emberré nevelés című könyvében szinte összefoglalóan benne van a gyerekeveléssel, az analitikán alapuló gyermekpszichológiával kapcsolatos véleménye, meggyőződése, szellemisége. *„A gyerekekkel való bánásmódnak két nagy és mondhatnóké ősrégi bűne van: az egyik a mérbetetlen távolság felnőtt és gyerek között, a másik az ún. nevelés a pillanatnak, a felnőttek közvetlen szükségleteinek.”* (Emberré nevelés, 1946) Igen komolyan vette a magára hagyott gyermek szomorú jelenségét, melynek gyökerét abban látta, hogy sok szülő tulajdonának, szinte tárgynak tekinti gyermekét és nem valódi lényként kezeli. Elzárkóznak előlük, és ezzel lehetetlenné teszik, hogy ők megnyíljanak. A magába zárkózó gyermek a felnőtt világot nagyjából megváltoztathatatlan világrendnek érzi – később a társadalom „világrendje” ellen sem fog lázadni, bármilyen méltatlan és kizsákmányolt helyzetbe kerül is általa. A pillanatnak nevelés pedig azért ártalmas, mert három pillére – minél több örömet és minél kevesebb zavart okozzon, továbbá könnyen kezelhető legyen – szintén nem a gyermek valódi lényére koncentrál, nem embert nevel, hanem engedelmes eszközt. Megfogalmazásában akkor nevelünk a holnapnak és jól, ha a gyerekek a még korlátatlan ösztönvágyak hatalma alól való felszabadulásában segítőként vagyunk jelen, sőt, az ösztöneiket nem elnyomni, hanem kormányozni tanítjuk. Fontos, hogy az ösztönnevelés lehetőleg megrázkódtatás nélkül menjen végbe, ne ébresszen felesleges büntudatot, és ne hagyja megszegyenítések emlékét maga után. Végül pedig mutassunk utat, hogy a felszabadult ösztönöröknek meglegyen a lehetősége a magasabb rendű átszellemesítésnek, szublimálásnak.

Hermann Alice foglalkozott az agresszióval is - szerinte három olyan alaphelyzet van, amely ezt kiváltja: az ösztönös vágyak kielégítetlensége, az egyén ösztönmegkövetelte helyének veszélyeztetettsége, valamint a beavatkozás ösztönös vagy akár nem is ösztönös megnyilvánulásai. A nevelővel szemben támasztott alapkövetelmény ilyenkor az, hogy tudomásul vegye a gyermek érzelmeit, melléje álljon és segítsen. *„Akkor lehet meg a reményünk, hogy a gyereket boldogan dolgozó, boldogan szerető gyermekké neveljük, ha közben sem a külső világot nem érzi ellenségnek, sem saját testét, lelkét bűnösnek vagy gonosznak.”* (Emberré nevelés, 1946)

A két pszichoanalitikus nő életének és munkásságának csak kis töredékét tudjuk itt bemutatni, ám az ennyiből is látszik, hogy pszichológiai megfigyeléseik és analitikai, tudományos képzettségük segítségével koruk konzervatív nevelési szokásaival szembementek, kutatták és felismerték

egyres lélektani bajok fő okát és gyökerét, mindezeket előadásaikban elmondták, jegyzeteikben, könyveikben leírták. Életükkel, tevékenységükkel abszolút pedagógusként utat és példát mutattak, eredményeik számos területen gyűrűztek tovább.

Az egyik ilyen terület a pedagógia. A századelőn, az 1910-es és 1920-as évek a reformpedagógiai irányzatok fellendülését hozták Magyarországon is, mivel sokan látták és sokféleképp megfogalmazták, hogy a hagyományos pedagógia nem képes feladatát betölteni, szükség van a megújulásra, az új pszichológiai eszmék gyakorlatba való átültetésére. „*Súlyos követ dobott a pszichoanalízis a gyermeknevelés tan oly sokáig stagnáló vizeibe?*” – írta Ferenczi Sándor Bálint Alice könyvéhez írt előszavában. Maga Freud is úgy gondolta, a pszichoanalízis gyökeres változást fog előidézni a nevelésben. A budapesti pszichoanalitikusok *Gyermeknevelés* című folyóiratukban rendszeresen közöltek e témában írásokat.

A Budapesti Iskola, köztük Hermann Alice és Bálint Alice nevelést megújító törekvéseinek hatására a reformpedagógia és gyermektanulmányozás elveit kívánta követni két reformiskola, Löllbach Emma Új Iskolája (1915–1949-ig), majd Nemesné Müller Márta Családi iskolája (1915–1943-ig). Vajkai Júlia több, összesen 13 intézetet hozott létre szegény szülők gyermekei, 12-15 éves lányok (!) részére, melyben az életben rájuk váró feladatok ellátására készítették fel őket. Maria Montessori orvos és pedagógus 1912-ben nyitott nálunk óvodát, őt Sajó Aladárné, majd Bélaváry Burchard Erzsébet követte 1928–1941-ig működő reformiskolájával. Nálunk született meg az első Németországon kívül működő Waldorf iskola is, dr. Göllner Mária vezetésével, aki saját svábhegyi villájában működtette 1926–1932 között. Szegeden is működött reformiskola 1929–1944 közt, a köztudat Cselekvő iskolaként ismerte, valamint 1936-1939-ig ugyanitt a Kerti iskola is, ennek élén Dolch Erzsébet állt. Valamennyi kezdeményezés lényege volt a gyermek egyéniségének tisztelete, a fejlődéslélektani ismeretek alkalmazása, a hagyományos, hierarchizált kapcsolatrendszer lebontása, ezáltal a gyermekre, mint egyenrangú félre való tekintés, a pszichoanalitikai eredményekre való alapozás az oktatás során.

A másik terület, amelyre a pszichoanalízis igen nagy hatással volt, a nőkérdés. Mint az előzőekben olvasható volt, az abban a korban amúgy is fellángoló nőmozgalmak elősegítették az olvasott, művelt, az új törekvések iránt lelkesedő, cselekedni vágyó nők térnyerését, kezdeményezéseit. Bálint Alice, Hermann Alice, a többi pszichoanalitikus nők, illetve a fenti névsor női nevei is erről tanúskodnak, s személyük tovább indukálják e téren a változásokat. A pszichoanalízis és a

kialakuló feminista eszmék egymásra hatva alapvetően kezdik megváltoztatni a társadalmi és kulturális szokásokat. Rámutatnak, hogy a nemi szerepek és a pszichoszexuális fejlődés a társadalmak fejlődése során emberek és kultúrák által létrehozott jelenségek, kérdéseiket a hatalom, a történelmi háttérbe ágyazottság szemszögéből teszik fel, elvetik a szociáldarwinizmust. Egyik elgondolásuk, hogy ha megváltoztatjuk eddigi elméleteinket és stratégiáinkat úgy, hogy a nőket tesszük középpontba, az további hatással lehet a nők helyzetének alakulására. Jelentős területeken kapcsolódik a reformpedagógia, a pszichoanalízis és a feminista pedagógia abban, hogy kooperatív, demokratikus, aktív részvételre serkent, elősegíti az egyéni látásmódot, az önreprezentálást.

E rövid áttekintés talán nyújt némi fogalmat arról, hogyan alakult a pszichoanalízis helyzete Magyarországon a XX század elején, milyen szerepet töltött be, milyen eredményei voltak. Hatása különösen két képviselője, Hermann Alice és Bálint Alice révén tovább gazdagodott és szélesedett a pedagógia terén, de oda-vissza hatottak egymásra a szintén ebben az időszakban erősödő nőkérdésben is.

A Budapesti Iskola hőskorszaka 1938–39-ben véget ért. A politikai helyzet miatt tagjai menekülni kényszerültek. Bálint Mihály felesége, Bálint Alice halála után Angliából soha többé nem tért vissza, Róheim Géza az Egyesült Államokba emigrált, ott is halt meg 1957-ben. Hermann Imrének és Hermann Alicének nagy szerepe volt abban, hogy az eltelt évtizedek alatt Magyarországon minden ideológiai elnyomás ellenére létezhetett egyáltalán analitikus iskola.

Élettörténetük és életpályájuk emblematikusnak tekinthető, abszolút pedagógusként egyúttal a korszak társadalom- és tudománytörténetének is fontos részét alkotják.